

— A budapesti közönség nagyrészt fiatalokból állt. Az öregség ugyanis itt csak parabola; afféle példa, végsőkéig eltűzött szituáció. A fiatalok hallják a szerelmes szavakat és magukra ismernek, hiszen a szavak nem változnak. Saját szerelmük karikatúráját látják, és ez tetszik nekik.

— Van-e magyar drámaírói iskola?

— Magyarország kis nemzet nagy irodalommal. A nagy irodalom itt a költészetet jelenti; a dráma mindig a leggyengébb műfajunk volt. Színházi élet persze van, és a huszonöt magyar színház mindig telt házzal játszik. De igazi drámaírói iskoláról csak mintegy tizenöt éve beszélhetünk. A fiatal szerzők is arra a groteszk hangvételre törekednek, amelyről beszéltem. És ez nem véletlen. A humor a magyar nép legfőbb jellemvonása. Magyarország nevető nemzet; minden nagy történelmi korszakot nevetve vészeltünk át. Egyébként néha épp ez mentett meg.

— Vannak-e további drámaírói tervei?

— Most fejeztem be egy új darabot, jövő héten kezdik próbálni. Személy szerint pedig nagyon izgat a *Macskajáték* brüsszeli fogadtatása. Országaink történelmünk folyamán a sok különböző helyzet mellett igen hasonlókat is átéltek.

A kis nemzet jellegzetességei Belgiumban is fellelhetők, így hát a belgákat is érdekelheti egy másik kis nemzet bemutatása. Aggódnék, ha darabomat New Yorkban játszanák, de itt, Brüsszelben tele vagyok reménységgel és bizakodással...

C. Dg.

LO SOIR (Brüsszel)

1974. január 18.

(Fordította: Szántó Judit)

Beszélgetés Örkény Istvánnal

Müller: A *Macskajátékot* láthatjuk Budapesten, de a *Tótéket* már nem. Beszélne nekünk az előadásról?

Örkény: A *Tóték* filmváltozata többé-kevésbé képet ad róla, hogyan értelmezték a darabot itt, Budapesten, ezért erről nem beszélnék. De felhívhatom figyelmüket a leningrádi előadásra. Ott Tovsztionogov rendezte a darabot, aki mindenképp csodálatos ember. A színpad fehér volt, hófehér. Kulisszák nem voltak, csak bútorok, asztalok, székek, satöbbi — csupa olyan tárgy, amit használtak. Ott volt aztán az ég, rajta két felhővel, és hátul középen valami fantasztikusan tarka holmi, egy magyar népművészeti szőnyeg. Mindenki fehérbe volt öltöztetve, csak az őrnagy járt feketében, a plébános pedig — micsoda pompás ötlet! — kicsit szürkébe játszott. Az egész olyan vidám volt, annyi humor már a színpadképben, hogy feltétlenül beszélnem kellett erről a rendezésről, a merőben önálló koncepcióról, a csodálatos képről: fehérben fehér. Rögtön nyilvánvaló lett a szereplők ártatlansága, ártalmatlansága.

M.: Tovsztionogov ezzel az ön elgondolását erősítette meg?

Ö.: Tovsztionogov elmagyarázta nekem: a Szovjetunióban — kivált a fiatalság körében — ma már nem köztudott, hogy a háború alatt a magyar hadsereg együttműködött a némettel. Ezért van az őrnagy jelmezének SS-jellege. Így mindenki számára világossá vált a gondolatmenet: fasizmus — terror — elnyomás. Aminek ebben a fehér miliőben jelképes értelme lett.

M.: És Tovsztionogov rendezésében különösen kidomborodott a dráma általános jelentése?

Ö.: Nagyon erős absztrahálással dolgozik. És a darabot igen határozottan emelték át a burleszkbe.

Soubeyran: A játékmóddal?

Ö.: Igen. Tovsztonogovnak csodás ötletei voltak. Van egy jelenet, amelyben Tót elálmosodik. Volt ott egy pad, arra ült le a színész és úgy mozgott, mintha úszna. Azt álmodta, hogy úszik. És ekkor Tótot felköltik és ő egyszerűen leállítja magát. Örületesen szép volt!

M.: A budapesti előadás ehhez képest realiztikusabb volt?

Ö.: Igen. Volt a színpadon két kis forgó. Jobbra volt a veranda, a család háza. És a forgás révén a néző szemszöge mindegyre változott. Nos, a bemutatón az egyik forgó elakadt.

S.: Ez néha megesik a technikával.

Ö.: A hatás — szándéktól függetlenül — roppant mulatságos volt. A budapesti bemutató előfeltételei amúgy sem voltak kedvezőek. A *Tóték* volt az első groteszk színdarab, ami nálunk színpadot kapott.

S.: A színészek számára is idegen volt a stílus?

Ö.: Igen. Mindenki nehéz feladat előtt állt. Kazimir Károly, a rendező nagyon intenzíven munkálta meg az előadást, hogy végül érvényesíteni tudja a nevetést, azt a bizonyos sötét humort. A színésznek az a dolga, hogy az abszurditást, a groteszket vagy a burleszket olyan komolyan vegye, mintha a *Hamletet* játszaná vagy akármilyen realista drámát. Minél komolyabban, minél hitelesebben játszik, annál erősebben hat a játék a nézőre.

M.: Másfelől viszont itt van az az igény, amellyel Tovsztonogov is élt, hogy tudniillik a színészek „művészi számokat” mutassanak be.

Ö.: Ez már Budapesten is megtörtént. Kazimir a színpad bal sarkába egy próbábabut állított — ezt manapság elég sűrűn alkalmazzák, mert olyan jó strukturálisan hat! Vasalás után Tótné erre a bábura akasztja az őrnagy zubbonyát és a tiszt sapkát is a bábu fejére teszi. És az őrnagy, valahányszor elhaladt a bábu előtt, tisztelgett a saját egyenruhájának. Volt aztán egy hintaszék is — Tótnak, a családfőnek a trónusa, ahol nyugodalmas pillanatokban üldögélni szokott. De valahányszor Tót megmozdult, a hintaszék recsént egyet és ez a recsegés megőrijtette az őrnagyot. Beszélni nem beszéltek róla. Tót hintázott, az őrnagy sétált. Tót egyre gyorsabban hintázott. A csend egyre fagyosabb lett, anélkül, hogy Tót sejtette volna, miért.

S.: És Tót hintázás közben is viselte a mélyen homlokába húzott csákót?

Ö.: Igen, a csákó is hintázott. Aztán végül mégiscsak zavarta Tótot a csákó és feljebb tolta...

M.: Beszélne még a további *Tóték*-előadások benyomásairól?

Ö.: Csak néhányat láttam közülük. Párizsban a darab kegyetlenségét hangsúlyozták, sokkhatásokkal éltek. De Tótot egy nagyon népszerű komikusra osztották, aki erősen ráment a nevetésre. A moszkvai Tót is nagyszerű volt, erre pontosan emlékszem.

M.: Megkérdezhetem véleményét a *Tóték* filmváltozatáról? Mi az, amivel nem volt megelégedve? Nem értékelést kérek öntől, csak azt kérdezem, mi a véleménye a rendezői koncepcióról?

Ö.: Fábri Zoltán, a rendező — aki egyébként jó barátom — a filmből kihagyta Cipriani professzort. Ez a figura nagyon fontos volt számomra. Általa kiemelhettem az egész cselekményt a konkrét történelmi adottságokból, hogy általános érvényt kapjon. Rámutathattam a veszélyre: mi, emberek nem változtunk; a fasizmus, a terror, ilyen vagy olyan jelmezben, mindig lehetséges. Tulajdonképpen ez az általánosítás adja meg a darab jelentőségét, aktualitását.

S.: Voltak a filmben más zavaró pontok is?

Ö.: Nem, tulajdonképpen nem. Sőt, a dobozhegyek növekedését filmen jobban meg lehetett oldani, mint színpadon. Valóságos dobozváros született — meglepő és erőteljes effektus volt.

M.: Úgy tudom, ön először a téma regényváltozatát írta meg. Ebből bizonyos különbségek adódnak; az egyik különbség felől meg is kérdezném a véleményét. A darabban a postás csak később jelenik meg a fiú halálhírét hozó távirattal. A re-

gényben ez már az elején megtörténik. Értem, hogy itt feszültségkeltő mozzanatról van szó, de mégis, nem járna előnyökkel, ha a néző az első perctől tudná: a család teljesen értelmetlenül buzgólkodik az őrnagy körül? És még egy kérdés: szívesebben dolgoz fel egy anyagot először regényformában?

Ö.: Ez nem tervszerűen történt így, hanem a véletlen hozta. A *Tótékat* eredetileg forgatókönyvnek írtam meg, Fábri Zoltán számára. Akkor aztán a filmgyárból ki-dobtak vele. Azt mondták, ostoba, hiteltelen, irreális hülyeség. Mivel már sok munkám feküdt az anyagban, megírtam hát regénynek, és utána dramatiszáltam a regényt. Mikor aztán a darabból nagy siker lett, Fábri visszatért rá és azt mondta: „Most mégiscsak szeretném megcsinálni azt a filmet.”

S.: És a *Macskajáték*?

Ö.: Annak is van regényformája.

M.: Német fordítása nincs még?

Ö.: Nincs.

S.: A darabot Vercors fordította franciára.

Ö.: Méghozzá csodálatosan.

S.: Ehhez a fordításhoz ejtett-e ön változtatásokat?

Ö.: Nem. Én csak a magyar rendezőnek javasoltam további húzásokat, mert a darab még mindig túl hosszú volt. Ezeket aztán Vercors átvette. A játéknak is nagyon gyorsnak kell lennie.

S.: A *Macskajáték*ban igen fontos a Szkalla-lányok képe, amely a darab elején megjelenik.

Ö.: Igen, ez nagyon jelentős részlet. És nem is tudtam érvényesíteni a szándékomat. A darabot először egy egészen fiatal, nagyon tehetséges rendező vitte színre egy vidéki városban. Mikor leutaztam a próbára, a kép helyett, hogyismondjam, egy rakás piszkot láttam. „Szóval ezek lennének a Szkalla-lányok? De hát miért néznek így ki?” „Hiszen ön maga írta, hogy a kép már megfakult.” „De nem ennyire.” „Márpedig ez így marad.” Mit tehettem volna? Le kellett nyelnem a békát. Az előadás olyan jó volt, hogy a budapesti Vígszínház igazgatója ezt a rendezőt szerződtette az itteni *Macskajáték*hoz is. Ő pedig kép helyett ugyanezt a szemetet hozta nekem a színpadra. A londoni előadáshoz, amelyen Elisabeth Bergner játszotta a főszerepet, a már leforgatott, de még el nem készült filmből vették át a Szkalla-lányok fényképét.

S.: Engem a darabban az izgat legjobban, hogy miképp működik vagy mond csődöt az emberek közötti kommunikáció. Ahogy Orbánné kommunikációra törekszik és legjobban a szomszédnőjével, Egérkével boldogul...

Ö.: Sok kritikus is ebben látta a darab fő kérdését. Számomra azonban nem ez a lényeg. Orbánné egyszerűen nem olyan asszony, akinél a kapcsolatteremtés komoly nehézséget okozna.

S.: Én sem így gondolom a dolgot. A kommunikáció emberi igény, amely Orbánnéban különösen erős. Csakhogy a körülötte levő emberekkel nem mindig sikerült kapcsolatot teremtenie.

Ö.: Azt a gyermekeivel való jelenet be is mutatja. Ami viszont a nővérét illeti, itt a kommunikációs nehézségek csak a darab folyamán lépnek fel. Ahogy a két testvér lassan formálódik, ahogy Orbánné élete lassan megváltozik, úgy romlik meg a kapcsolat, és mikor a végén Giza megjön, már nem történhet fordulat... Egyre kevésbé és kevésbé értik meg egymást.

S.: Számomra ez kezdettől adva van. A két testvér kiindulási pontja közös; mint fiatal teremtések, mint Szkalla-lányok még egyformán vetik magukat az életbe... De az egyiknél itt egyszerűen véget is ér minden, a másik pedig tovább bontakozik. Nekem nagyon tetszik, ahogy Orbánné, a maga nagyobb hatásugarával, a maga erőteljesebb dinamikájával végül mégiscsak meg tudja mozgatni tolószékben ülő nővérét.

Ö.: Igen, ez igaz.

S.: Ennek ideológiai jelentősége van. És egyben arra is utal, hogyan öregszi meg, hogyan veszítjük el az ifjúságot. Az apa halálának körülményeire az egyik

nővér egész másképpen emlékszik, mint a másik. Az egyik még át is él egy másfajta halált, aztán, amikor visszaemlékszik rá, egész más jön ki belőle. Mindebből az derül ki, hogyan homályosulnak, hogyan torzulnak el az emlékek.

S.: És mindegyik a saját élettapasztalatai alapján értelmezi a másik magatartását, holott ez az értelmezés csak a saját életére lehet érvényes.

Ö.: Igen, ez így van.

S.: Még egyszer szeretnék visszatérni a kommunikáció kérdésére. Orbánné kommunikációs igénye nagyszabású, mélyen emberi, és ez a kommunikáció legjobban a kis szomszédasszonnyal, Egérkével funkcionál. Viktorban csalódnia kell; a nővérel igen sajtáságos a helyzet, itt csak a végén következik be eltolódás. Lánya és veje vonatkozásában a kommunikáció teljes csődöt mond. Ön pompás metaforát talált erre: a lány idegen nyelvet tanul és már nem tud anyjával a saját nyelvén beszélni. Paulával kapcsolatban pedig Orbánnéra iszonyú csalódás vár.

Ö.: Ebben nem egészen értünk egyet. A dolog így is értelmezhető, én azonban nagyjából a következőt akartam mondani: mi történik tulajdonképpen? Van egy idős asszony, aki teljesen magányos és már mindent elveszített. Valóban megöregedett. Így kezdődik a darab. Nincs az életében más, mint a gyerekei, azokkal pedig csak formális a kapcsolat. És itt van még az öreg énekes, akitől már undorodik, és aki minden csütörtökön eljön hozzá, hogy teleegye magát. Ekkor új elem lép az életébe: Paula. Az asszony először valósággal beleszeret Paulába, aki tökéletesen átalakítja önmagáról formált képét. És most Paulán keresztül szeret bele Viktorba. Nem tudja, hogy azok ketten randevúznak. Már arra is büszke, ha az énekest egy külvárosi kultúrház színpadán látja. A magányból elindult a boldogság felé, és ez a boldogság fordul ismét a visszájára, mikor Paula elveszi tőle Viktort. Ismét indulhat vissza a magányba, de még mindig nem hagyja legyőzni magát. Számomra tehát a kommunikáció kérdése, bármilyen fontos is, csak másodrangú volt. Engem az a létfontosságú mozzanat izgatott, amelyet mi, magyarok, és valószínűleg önök is — kivált mi, idősebbek — már annyiszor végigcsináltunk: újrakezdeni, előlről kezdeni, ismét újrakezdeni, soha nem megadni magunkat. Itt kap szerepet a Giza-párhuzam; Giza magányosan él, mindent egyedül, csak önmagának csinál és elfogad mindent, ami körülötte van. A kontraszt, azt hiszem, itt a legerősebb. Nem vitatom, hogy felmerül a kommunikáció kérdése is, de csak mellékesen.

S.: Én kommunikációt nem holmi lapos közhelyet értek, hanem egy sokkal mélyebb szükségletet. Orbánné vitalitását épp az jelzi, hogy a kommunikáció igénye soha nem csillapul benne.

Ö.: Ebben feltétlenül igaza van. És sikert csak az Egérkéhez fűződő kapcsolatban ér el.

S.: Én nem ismerem Magyarországot. Létezik-e egyáltalán a darabban oly fontos szerepet játszó Léta helység?

Ö.: Nem, ilyen helység nem létezik.

S.: És milyennek képzeli Létát?

Ö.: Határozott emlékekhez nyúltam vissza: Szolnok környékéhez (ez az a város, ahol a *Macskajátékot* először játszották). A helység mintegy tíz kilométerre van a Tiszától, egy holtág mentén. Cukorgyár is volt ott, és bérházak az alkalmazottak számára. A regényben ezt elég pontosan leírtam. Az apa amolyan műszakiféle volt és az egyik bérházban lakott.

S.: Lehet-e valahonnét képeket szerezni erről a konkrét kiindulási póntról, a tájról, a házakról?

Ö.: Arrafelé mindig süt a nap. Csendes, nyugodalmas vidék.

S.: Milyenek a házak?

Ö.: Az első világháború idején vagyunk. Szürkék. Amilyenek az ilyen házak voltak.

S.: Nem azok a Magyarországra oly tipikus fehér házak?

Ö.: Nem, nem parasztházakról van szó, hanem bérházakról. A lányok egy kisvárosban laktak. — De valamiről még szeretnék beszélni: arról, hogy milyen szépen

oldották meg az utolsó jelenetet. A budapesti rendezőnek tekintettel kellett lennie Sulyok Mária életkorára — a művésznő 63 éves, és nem játszhatja a szóban forgó jelenetet holmi szertelen vadsággal. És a befejezés mégis csodálatos volt. Brüsszelben lényegesen fiatalabb színésznő játszotta a szerepet, aki fizikailag képes volt egy nagy cirkusz számára. Budapesten így történt: elkezdődött a nyávogás, majd a macskajáték. Orbánné és Egérke ide-oda tologatták Giza székét, persze nem túl erősen. Nevetésbe törtek ki, aztán kicsit kergetőztek az asztal körül, végül Egérke az asztal alá mászott. Kopott asztal volt, ronda, zöld plüss terítővel, amely jó mélyre lelógott — ez alá bújt Egérke. Orbánné hátulról odalopózott és megcsiklandozta. Egérke erre visítani kezdett, kibújt az asztal alól, de a lecsüngő terítő a fején maradt. Sivalkodva és vakon rohagált fel-alá a terítővel, amelytől nem bírt megszabadulni, és végül Giza ölébe huppant — Gizáéba, akiről mindig csak a legnagyobb respektussal beszélt! Mikor aztán felemelte a terítőt és látta, hol ül, rémülten kirohant. Ellenállhatatlan játék volt.

S.: A befejezést én is afféle artisztikus számnak képzeltem. — És Orbánné utolsó, a nézőkhöz intézett szavainak nincs másik változata?

Ö.: Ne felejtse el, hogy a színésznőt kifárasztja az Egérkével való jelenet, lélegzethez kell jutnia. Az utolsó szavak alatt a színésznő nem mosolyoghat; a szöveget egész szárazon kell elmondani. Ez a szöveg már nem játékszituációban hangzik el; ugyanúgy kell kezelni, mint a kezdetet. Könnyek sem lehetnek a színésznő szemében.

M.: A más műfajból érkező drámaírók kezdetben többnyire nem ismerik a gesztusok nyelvét. Az ön nyelve viszont igen lakonikus. Ezért kérdezem meg végül: mi a viszonya a színházhoz, nem személy szerint, hanem szakmailag?

Ö.: Én mindig drámai prózát írtam, és főleg³ novellákat. Tulajdonképpen valamennyit dramatiszálhatnám; mind igen drámaiak. A novella — drámai epika.

Karl-Heinz Müller és Brigitte Soubeyran

THEATER DER ZEIT

1974. október

(Fordította: Szántó Judit)

Egy drámaíró a kelet-európai művészetéről

Örkény István a vezető magyar írók és színpadi szerzők egyike. Az elmúlt szegzonban az Arena Stage mutatta be az amerikai közönségnek a *Tótékat*, ezt a keserű komédiát, melyben egy vidéki magyar család szolgáltatja ki magát egy bomlott agyú katonatiszt képtelen szeszélyeinek. Szerdán az Arena újabb Örkény-vígjátékot visz színre: a *Macskajátékot*. Egy idős nő *sagája* ez, aki hol bátran, hol hóbortosan próbálja visszahódítani az ifjúságot és a romantikát. A Budapesten élő Örkényt telefonon interjúolta meg David Richards, a Washington Star riportere.

— Mind a *Tótékban*, mind a *Macskajátékban* sok a macabre humor. Ön szerint *macabre* az élet is?

— Igazából nem az. És nem is hiszem, hogy bármelyik darab *macabre* filozófiát fejezzen ki. Mindkettő a cselekvésbe — az emberi tevékenységbe vetett hitemet jelképezi. Alakjaim, merőben különböző okokból, kétségbeesett helyzetekbe kerülnek. De még a reménytelen helyzetek szorításában is változtatni akarnak életükön. A remény még akkor is él bennük, amikor már nincsen remény. Drámáim nem *macabre* jellegűek; azt hiszem, inkább remény és reménytelenség között egyensúlyoznak.

— Vajon ez jellegzetes magyar magatartás?